

L'ovella desdentegada

(ALDC, VI, 1334. L'ovella desdentegada)

El lexema que designa l'ovella a la qual “manquen totes o la major part de les dents” (DIEC) té sovint per base el mot *dent* (< DĚNTEM), amb un prefix de caràcter privatiu: *desdentada* (s. XVI), amb el prefix *des-* (< DIS-), com el de *desfer*, *descordar*, etc. (var. *esdentada* 14, amb el prefix *es-* < EX-, com el de *escabellar*); cal afegir-hi el lexema més freqüent, *desdentegada* (var. *desentegada* 24, 115), format amb el suf. *-egar* (< -ĬCARE), pres de verbs com *bategar*, *gemegar*, *mossegar*, etc.; var. *esdentegada* (s. XVII) 15, alg. *esdentigada* 85 i, amb el nucli *queixal* (der. de *queix* < llat. vg. *CAPSĒUM ‘semblant a una caixa’), *esqueixalada* (s. XIX) 83 (cf. arag. *escaixalato*). Tenim després formacions perifràstiques no lexicalitzades com *sense dents* 6, 93, 118, *que no té dents* 59, 116, *té pas cap dent* 7, *li manca dents* 86, *li falten (es) dents* 90, 94, 156, *ha perdut ses dents* 75, 80, *ha perdut es barram* 78, *se li han caigut les dents* 189; i amb *ferramenta* ‘conjunt de les dents’ ← ‘conjunt de peces de ferro’ (< FĚRRUM), *sense ferramenta* 113, *li ha caigut la ferramenta* 149, *desferramentada* 152, amb el prefix *des-* i el suf. *-ada*; també *fallida* ‘que li manca’ 73, part. de *fallir* (< FALLĚRE ‘enganyar, mancar’). *Mellada* (var. *desmellada* 164), atestat en val. (Sanelo, 1802; Escrig, 1851; Pla, 1880), és tribut al cast. (doc. des del s. XIV, d'origen fosc) i arribat des de Múrcia i la Manxa (cf. *ALeCMan*, mapa 567).

El fet que la caiguda de dents provoqui una obertura, un buit en el dentat, motiva mots com: *esportellada*, format sobre *portell* (< *porta* [< PŎRTA] més el suf., dim., *-ell* [< -ELLU]), documentat ja al s. XIII com a ‘esvoranc en un mur’ (“Aquell a qui falten dents”, Figuera, 1840); var. *desportellada* 130, 133, 149, *desportillada* 160. *Esbarrada* 84 s'ha format sobre *barra* ‘conjunt de les dents’ ← ‘mandíbula’, d'origen preromà; var. *esbarregada* 43, amb el suf. *-egar*. *Desmorrellada* 162, der. de *morro* (< potser d'una base onomatopeica MURR-) amb el suf. *-ellar*, pres de *descantellar*, a partir de ‘rompre la boca o vorera d'un recipient’; semblantment a *desbroquellada* 151, format sobre *broc* (< BRŎCCUS ‘de dents prominents’) i *esbrecada* 76, der. de *brec* (*broc* × *bec*): *esbrecar* “Rompre un bossí de vorera de gerra, plat, etc.” (Figuera, 1840); var. mall. *erbreçada* 74, amb rotacisme de [z], com el de *er nas* ‘es nas’.

Una desviació de sentit es troba en el mot *bifa*, que de ‘partit en dos’ (< BĚFĬDUS), i a través de ‘que té el

llavi inferior més prominent que el superior’, va passar a ‘desdentegada’; el llat. BĚFĬDA va donar, per mitjà de **bif*[əə], *bifa*, i passant per *bif*[e]a, *bimfia* 167, per tancament de [e] > [j] en hiat i per atracció de la nasal de *embifia* 28 (veg. val. *bifio*, *embifio* “tener caído el labio inferior, y como curvo”, Ros, 1764; val. actual *embifi* ‘amb el llavi partit’); la *e* de ĭ en aquests casos es va tancar en [i] per acció del segment final *-ia* (com *nervi* > *nirvi*), mentre que es va mantenir el seu timbre en les var. *bèfil* 16 i *embefi* 22 (cf. oc. *bèfi*, cast. i port. *belfo*); compareu aquelles evolucions amb la de TĚPĬDA > *tèbea* > *tèbia* o *teba*. Un canvi semàntic similar trobem en el castellanisme *picona* 145, pròpiament ‘amb el llavi superior que sobresurt més que l'inferior’, o en el mot *motxa* 122, 145, pròpiament ‘mancat de banyes’, creació expressiva o pres del cast. *mocha*.

Al·ludeixen indirectament a la vellesa de l'ovella expressions com *de tretà* 30, 39, 95, *ha tirat dents* 81, *ha fet l'última muda* 186 (pron. [m'ua]), *no és closa* 44, *ha rasat* 52, *fora de senyal* 95, *de rebui* ‘de rebuig’ 88 (< REPŮDĬU), que expressen el fet de treure l'animal les darreres dents, quedar amb la dentadura igualada i no poder fixar els anys que té, la qual cosa vol dir que ja és vell.

Quant a *guirra* 155, es tracta d'una raça que va arribar des del nord d'Àfrica a terres valencianes, segles enrere; el seu nom seria resultat d'una extensió del nom del porc, “comparació ponderativa del gruix i consistència d'aqueixa pell llanuda amb el gruix i duresa de la del porc” (DECat).

En la formació de mots són freqüents els precedits amb el prefix *des-* alternant amb *es-* (*desdentegada/esdentegada*, *desdentada/esdentada*, *desportellada/esportellada*), o bé sols amb un d'ells (*esqueixalada*, *esbarrada*, *esbrecada* enfront de *desmorrellada*, *desbroquellada*, *desmellada*, *desferramentada*) (per a aquesta fluctuació de prefixos, veg. Casanova, 2010).

Des d'una perspectiva geolingüística, *desdentegada* i *desdentada* ocupen àrees diverses del cat. peninsular i *bifa*, del cat. central, mentre que l'intrús *mellada* és exclusiu del val., així com *esportellada* i *esbrecada* ho són del mall. i men.

Són mots normatius *esdentegat/desdentegat*, *desdentat/esdentat*, des del DOrt, 1917.